

Питання зарубіжної історії

УДК 2-584:94(44)(415)

І.В. Цебрій

РОЛЬ АЛКУЇНА ЙОРСЬКОГО В УПРОВАДЖЕННІ ІРЛАНДСЬКОЇ ВЧЕНОЇ ТРАДИЦІЇ В ДУХОВНЕ ЖИТТЯ ІМПЕРІЇ КАРЛА ВЕЛИКОГО

Стаття ознайомлює з етапами впровадження ірландської вченої традиції у духовне життя Імперії франків та особистим внеском Алкуїна Йоркського в поширення світського та сакрального знання.

Ключові слова: ірландська вчена традиція, світське та сакральне знання, реноваційний напрям у культурі, каролінгська академія.

Дослідження проблеми спадковості Каролінгського відродження від ірландської вченої традиції дає можливість відповісти на цілу низку питань про передумови, зміст і наслідки тимчасового культурного піднесення на землях франків в останній чверті VII — першій половині IX століття, про особистий внесок Алкуїна Йоркського у підготовку дітей знаті та священнослужителів вищого рангу — в майбутньому керівників держави й кафедрально-єпископальних шкіл.

Творчим доробком Алкуїна в контексті Каролінгського відродження займалися радянські історики середини XX століття (Ю.Безсмертний, М.Гаспаров) [2; 3], зарубіжні мистецтвознавці (Є.Дуккетт, Е.Кламберг) [4; 5]. Світоглядні позиції вченого в ракурсі становлення середньовічної філософії стали предметом дослідження В.Сильвестрова [7].

Витокам європейської культури з її особливою моделлю підготовки державних кадрів присвячені праці Г.Пікова та В.Безрогова, В.Уколової і Л.Харитонова [6; 1; 8; 9]. Вчені довели, що вища школа і протоуніверситетська модель у країнах Західної Європи з'явилися вже у VII — IX століття, та в силу об'єктивних зовнішніх факторів змогли ствердитися лише в середині XI століття. Зважаючи на те, що питання спадковості духовного життя Імперії франків від ірландської вченої традиції досліджено недостатньо, автор статті ставить за мету проаналізувати основні етапи впровадження монастирської культури „Зеленого острова“ на європейський континент.

Отже, після заснування св. Бенедиктом Нурсійським одного з перших європейських чернецьких орденів у Монте Кассино, а потім відкриття 12 обителів навколо міста Субіако в Італії на зміну античній школі прийшла аскетична християнська традиція служіння Христу. Висока освіченість відтепер уже не вважалася однією з головних християнських чеснот.

Справжня освіченість продовжувала жити лише серед учителів „Зеленого острова“ (Ірландія), і на те були свої причини. За чотири століття після

завоювання Британії цезарем Клавдієм латинська вченість увійшла в побут Ірландії, й викоренити її було практично неможливо. Однак справжня культурна „латинізація“ країни почалася вже тоді, коли римляни майже втратили владу над Британією [8, с. 255]. У IV — V століттях сюди активно починають переїздити родини галло-римлян, котрі тікали з Галлії, смертельно боячись германоварварського нашествия. В свою чергу, Галлія була однією з римських провінцій, де християнство прижилося дуже рано. Тут виникли й найперші на Заході прототипи монастирів, чому сприяла діяльність відомого св. Мартина Турського, розуміння яким основ чернецтва значно відрізнялося від Бенедикта Нурсійського. На відміну від ордену ченців в Монте Кассино і Субіако, в містах південної Галлії монастирі стали культурними центрами кращого зразка пізньоантичної християнської освіченості.

Родини, які переїхали з Галлії до Ірландії, перевезли сюди християнську традицію високої монастирської культури, що незабаром ствердилася на території острова. Ця традиція була сприйнята ірландською племінною знаттю. Її вожді стали засновувати власні монастирі на своїх землях. Так виникли християнські культурні осередки — Клонард, Бангор, Іона. Ірландські монастирі були дуже самостійними, далекими від релігійної боротьби, яка відбувалася в Середземномор'ї. Їх ченці поступово й мирно наvertsали у христову віру місцеве населення, займалися землеробством, будували скрипторії та переписували книги.

Вражаючий контраст між високоосвіченими вчителями і майже диким народом (як пізніше про це напише Алкуїн) призвів до того, що ченці усамітнилися й замкнулися в своїх монастирях-фортецях. У бібліотеках цих монастирів зберігалися дорогоцінні рукописи творів великих письменників і поетів Античності — Вергілія, Горація, Овідія, Стація, Ювенала, твори пізньоримських філософів. Тут навіть ще не забули й грецької мови. В Ірландії також продовжувало жити мистецтво складання глос (тлумачень незрозумілих слів і виразів, пізніше — глосаріїв).

Кожен монастир в Ірландії мав власну бібліотеку та скрипторій, де переписували книги, привезені свого часу сюди з європейського материка. Рукописи не лише переписувалися, а й вишукано прикрашалися, деякі з них навіть нагадували зелені луки в Ірландії. В ірландських монастирях формувалися навички засвоєння книжної латинської культури, велике значення мала просвітительська діяльність ченців, продовжували створюватися підручники з орфографії, риторики та інших наук. У VI столітті вчені-ірландці починають з'являтися в розореній війнами Європі. Першим сюди прибув чернець Колумбан (546-616) і привіз із собою дванадцять учнів. Він заснував у Галлії два культурно-просвітницьких центри — монастирі Люксейль та Санкт-Галлен, а з 612 року переїхав до Ломбардії, де за його наказом почалося будівництво абатства Боббіо — найвизначнішого центру ранньосередньовічної філософської традиції [8, с. 256].

За Колумбаном з Ірландії до варварської Європи приїхав Уїнфрід-Боніфацій, який хрестив Німеччину і заснував тут монастир зі скрипторієм та бібліотекою. Саме ірландці стали опорою Каролінгського відродження. Так, один із рукописів XI століття стверджує: „Боніфацій навчав Міха Феодора, Міх Феодор навчав абата Адріана, Адріан навчав Альдхельма, Альдхельм навчав Беду Достопочтеного, Беда навчав Егберта, Егберт навчав Алкуїна“ [9, с. 390].

Флакк Альбін (Алкуїн Йоркський, 730-804 роки), улюблений учень Егберта Йорського, не був винахідником чогось принципово нового. Народившись недалеко від Йорка (Нортумбрія) в знатній англосаксонській родині, він отримав найфундаментальнішу для тих часів освіту. Хлопчик досконало вивчив тривіум і квадріум та блискуче склав іспит у присутності найвищих церковних осіб Нортумбрії, серед яких були Єпископи Егберт й Еанбальд [3, с. 30].

На думку Г. Пікова, ще при народженні Алкуїна його батьки вирішили віддати його на служіння церкви, бо тоді популярною була така традиція в окремих родинах. Він потрапив до числа *ruerig oblati* (дослівно — хлопчики на пожертву церкви), яких батьки з дитинства віддавали до монастиря, щоб із них там виховали благочестивих та освічених ченців. Однак Алкуїну надзвичайно пощастило, що його вчителем став Егберт, продовжувач бібліотечної справи Флавія Кассіодора, засновник найбільшої для тих часів Йоркської бібліотеки.

Лише трьох випускників Йорської єпископальної школи, в тому числі й Флакка Альбіна, залишили у Йорку для наставницької і діяльності. У 778 році після смерті Егберта Йорського Алкуїн очолив школу. Йому вже виповнилося 48 років, це був сформований учений-богослов і педагог, який користувався великою повагою не лише серед освічених людей церковних кіл та європейських монархів, а й мав беззаперечний авторитет в очах Святого Престолу. Саме в ці роки під своїми працями він почав ставити підпис латиною — *Alcuin*. Під цим іменем увійшли до наукової скарбниці всі його твори [3, с. 30].

На початку 80-их років VIII століття з Флакком Альбіном побажав познайомитися Адріан I, папа Римський. 781 року на його вимогу вчений поїхав до Рима, щоб там залагодити певні справи з папою стосовно школи [4, с. 30]. Ця подорож виявилась для Флакка Альбіна вирішальною: у Пармі вченому довелося зустрітись з Карлом Великим, і ця зустріч суттєво змінила останні два десятиліття його дещо одноманітного життя. Король франків, ствердивши свого сина, Людовика Благочестивого на Аквітанському престолі, повертався до Ахена і зупинився в Пармі. Після бесіди з Алкуїном він був дуже вражений всебічною освіченістю вченого, його загальною ерудицією. Наступного дня Карл запросив і навіть умовляв Алкуїна прибути на службу до його палацу.

У 782 році Алкуїн разом зі своїми чотирма кращими учнями Йоркської школи (серед яких був Сигульф, у майбутньому св. Сигульф) прибув до Франкського королівства. Вже немолодий, 52-річний учений розгорнув тут бурхливу діяльність. Цьому сприяла загальна обстановка Ахенівського палацу: стабільне становище Алкуїна як придворного вченого дуже відрізнялося від тих політичних суперечностей, від яких потерпала Англосаксонська держава в останній чверті VIII століття через постійні війни зі скандинавами. Безумовно, що єпископи Йорка і всі освічені люди, котрі там проживали, були змушені брати участь у розв'язанні нагальних проблем держави. То навряд чи науковий і викладацький потенціал Алкуїна, якому часто доводилося брати на себе відповідальність за дипломатичні місії, повністю б там реалізувався.

Та англосаксонський учений не відразу порвав зі своєю державою. Ще впродовж 12 років він неодноразово подорожував між Ахеном і Нортумбрією за згодою короля, продовжуючи залишитися на посаді настоятеля школи і собору в Йорку, лише 793 року остаточно перебрався до Ахена [4, с. 67].

За часів правління Карла Великого (768-814) в Імперії франків почалося

справжнє культурне піднесення, якому сприяла активна діяльність короля в цьому напрямку. Цей період прийнято називати Каролінгським відродженням (768-840). Під впливом загальної творчої атмосфери Алкуїн написав 785 року, що „...на землі франків визрівають нові Афіни, ще більш блискучі, ніж у стародавні часи, бо наші Афіни запліднені Христовим ученням, а тому й перевершать у мудрості недосконалу на сьогоднішній християнський погляд платонівську Академію“ [9, с.355].

Король був покровителем усіх вчених. Під впливом Алкуїна 786 року він віддав наказ про відкриття шкіл при монастирях і церквах, а через рік — „Капітулярій“ про освіту“, відповідно до якого навчання дітей вільних громадян ставало обов'язковим. Проте „Капітулярій“ не набув чинності, бо на той час у країні не було достатньої кількості освічених людей, які могли б навчати всіх дітей вільних громадян. Освіта продовжувала залишатися прерогативою обраних.

При палаці Карла за участю Алкуїна відкрили особливу школу — „Палаціум“, де готували кадри для управління державою. У «Палаціумі» для юридичної підготовки дітей короля та підлітків зі знатних родин Алкуїн розробив спеціальну навчальну систему. Тут професійно вивчали римське право: „Інституції“ Гая, а також „Презумпції невинуватості“. Окреме місце займала п'ята книга з „Етимологій“ Ісидора Севільського — „Про закони і часи“. Окрім дослідження діяльності легендарних законодавців усіх часів розглядалися загальні розділи законодавства: цивільного, природного, сімейного, зародки процесуального тощо [4, с. 30]. Алкуїн вивчав із майбутніми правителями і співправителями держави Франків конкретні юридичні норми, визначав форми власності, види тілесного покарання, в основному базуючись на еволюції римського права. Є підстави думати, що Алкуїн, як і його попередник Ісидор, використовував відомі римські підручники права Гая та Ульпіана, він звертався й до кодексу імператора Феодосія. Отже, ми можемо стверджувати: юридична підготовка випускників Палаціуму була для тих часів надзвичайно серйозною.

Король запрошував на найвищі державні й церковні посади освічених людей з усієї Європи. Деякі з них увійшли до гуртка, що мав назву «Академія». Вчені хотіли відтворити щось на зразок філософської школи Платона. „Академія“ виступала проміжною інстанцією між зборами друзів і вченим товариством, де в формі вільної бесіди за столом обговорювалися філософські й богословські питання, а також народжувалася латинська поезія, знайомство з якою відбувалося у формі своєрідних „конференцій-змагань“ між ученими-поетами. Найкращі твори латинської поезії, які є сьогодні хрестоматійними прикладами, були створені саме тут в період від 785 до 796 року [4, с. 62].

Члени „Академії“ були наділені особливими прізвиськами, у яких яскраво виявлялося поєднання античних і християнських ідей. Сам Карл мав прізвисько „Давид“ на честь відомого біблейського героя, ідеалу всіх „боголюбивих“ монахів; його син Людовик, пізніше прозваний „Благочестивим“, „Соломон“. Алкуїн у ньому мав прізвисько „Гораций“ (за що його й прозвали Флакком), Ангібельд — „Гомер“. До вченого гуртка також уходили вестгот Теодульф (750-820), італійці Петро Пізанський (723-799 роки) і Павло Диякон (720-799), відомий своїм твором „Історія лангобардів“, написаним приблизно в цей період [2].

Навіть попри всі старання Алкуїна, засновник французької держави до кінця свого життя так і не зміг навчитися грамотно писати, хоча й осягнув таємниці

латинської поезії. Однак імператор не був байдужим до знань. Спробувавши незадовго до смерті освоїти граматику, Карл зберігав під подушкою дощечки з воском і сторінки пергаменту, у вільний час із великим завзяттям виводив літери та радів, як дитина, коли це виходило в нього гарно [3, с. 31].

Літописець Карла Великого Ейнгарт оповіщає, що імператор присвячував багато часу вивченню риторики, діалектики, а передусім астрономії: „Він опанував мистецтво обрахунків і полюбляв поговорити з мудрою розважливістю про те, якими шляхами ходять по небу зорі. Він намагався також опанувати науку письма і тримав у себе в ліжку під подушками таблички й малі книжечки, щоб у години дозвілля при звичаювати руку до виписання літер. Проте він заходився вже наприкінці життя й не досяг великого поступу“ [4, с. 90].

Алкуїн спонукав Карла до будівництва собору в Ахені та єпископальної школи при ньому на зразок Йоркської. Саме під його впливом за наказом короля був побудований костел в Ахені. Вченим-ченцям король віддав розпорядження розробити граматику французької мови і збирати німецькі народні пісні (ми маємо право думати, що у Карла були думки започаткувати освіту та літургію рідною мовою). Алкуїну він наказав очолити школу.

Ставши радником Карла Великого, Алкуїн особисто продовжував навчати королівських синів і дітей магнатів. Працюючи над граматику майбутньої французької мови і збираючи німецькі народні пісні, вчений дуже серйозно замислюється над потенційною можливістю і значенням кожного слова, кожного виразу. Наведемо приклад із зазначеної вище „Слова-суперечки шляхетного юнака Піпіна з Альбіном Схоластиком“ (як він себе називав):

1. Піпін: Що таке літера? — Алкуїн: Сторож історії.
2. Піпін: Що таке слово? — Алкуїн: Зрадник душі.
3. Піпін: Хто народжує слово? — Алкуїн: Язык.
4. Піпін: Що таке язык? — Алкуїн: Батіг повітря.
5. Піпін: Що таке повітря? — Алкуїн: Хранитель життя.
6. Піпін: Що таке життя? — Алкуїн: Щасливим радість, нещасним горе, очікування смерті.
7. Піпін: Що таке смерть? — Алкуїн: Невблаганний кінець, невідомий шлях, для живих ридання, виконання заповіту, хижак людей.
8. Піпін: Що таке людина? — Алкуїн: Раб смерті, подорожній, що проходить повз, гість у своєму домі.
9. Піпін: На що схожа людина? — Алкуїн: На плід.
10. Піпін: Як розміщена людина? — Алкуїн: Як лампада на вітрі.
11. Піпін: Чим вона оточена? — Алкуїн: Шістьма стінами.
12. Піпін: Якими? — Алкуїн: Зверху, знизу, спереду, позаду, справа і зліва.
13. Піпін: Скільки в неї супутників? — Алкуїн: Чотири.
14. Піпін: Які? — Алкуїн: Спека, холод, сухість, волога.
15. Піпін: Скільки з нею відбувається? — Алкуїн: Шість.
16. Піпін: Які саме? — Алкуїн: Голод і ситість, спокій і праця, активність і сон.

Зазначимо, що для вивчення шкільного тривіуму Алкуїн розробив окремі підручники (керівництва) з кожного з мистецтв („Граматику“, „Риторика“, „Діалектика“). Ними користувалися практично в усіх без винятку європейських

школах до кінця Середньовіччя, хоча на початку підручники планувалися вченим як необхідні засоби для навчання самого короля Карла [5, с. 27].

Ахен відвідували освічені люди з усіх кінців неписьменної Європи, щоб запропонувати свої знання і вміння. Великою заслугою Карла можна вважати збирання античних рукописів. Вони переписувалися в спеціально організованих Алкуїном скрипторіях (спеціальних чернечих кімнатах Ахенського собору, де вичиняли й обробляли шкіру для переписування Святого Письма та його ілюстрування). Тут працювали ченці, які виробили особливий почерк — каролінгський мінускул. Рукописи тих часів ставали художніми і вважаються й сьогодні великою мистецькою та науковою цінністю [3, с. 39].

790 року за дорученням Карла Великого Алкуїн поїхав до Англії (Мерсії) з дипломатичною місією до короля Оффе, який на той час підкорив Кент і Сассекс. Завдячуючи дипломатичному таланту Алкуїна, між обома державами був досягнутий мир. Отже, як ми бачимо, Карл повністю довіряв соратнику, незважаючи на те, що останній вів переговори зі своїми співвітчизниками [4, с. 30].

На початку 793 року Алкуїн остаточно перебрався з Йорка до Ахена, назавжди покидаючи рідну Нортумбрію. Із цього року він став вже не просто членом Академії і придворним учителем дітей Карла в палаціумі, а керівником обох закладів [4, с. 33]. Через три роки здоров'я Алкуїна значно погіршилося: все відчутніше давав про себе знати вік, перенавантаження та хвороби. Коли вчений прийняв рішення відійти від державних справ, король Карл із болем відпустив від себе відданого друга. Він віддав у його ведення монастир св. Мартина в Турі, призначивши абатом. Чотири наступних роки Алкуїн утілював у практику свою теорію з ведення святої літургії та драматизації Біблейського дійства. Саме в його діяльності повною мірою реалізувалася шкільна реформа папи Григорія I Великого щодо видовищних фрагментів окремих частин Біблії для варварських язичницьких народів.

Близько 800 року Алкуїн повністю усамітнюється в Турському монастирі. Однак до кінця свого життя він не припиняє листування з королем Карлом та своїми друзями по Академії й Палаціуму. Він давав настанови королю Карлу, як треба поводитися з Римським папою, розподіляючи сфери впливу світської та духовної влади. Визначаючи свої позиції, Карл так звернувся до папи Адріана I: „На нас покладено за допомогою милосердного Господа повсюди боронити святу Христову Церкву від поганів і зміцнювати її через осягнення католицької віри. А твій обов'язок, Святий Отче, здіймаючи руки до Бога, як то робив Мойсей, допомагати нашим арміям, щоб твоїми молитвами до нашого небесного Царя і заступника християн, ми завжди здобували перемогу над ворогами Його Святого Імені й щоб ім'я Господа нашого було проголошено в усьому світі“ [7, с. 31].

Саме у 800-ому році він написав віршоване „Послання“ до Карла Великого з приводу його урочистої коронації імперською короною „римських імператорів“ папою Левом III. У посланні Алкуїн бажає новому „римському“ імператорові, щоб тому „...вдалося дробитися внутрішнього спокою і миру Рима, столиці всього світу.“ Широ вірячи в потенційні можливості свого друга, вчений дійсно був переконаний, що Карлу вдасться втілити на практиці ідеал християнської держави за Божими законами та законами Святої Церкви [9, с. 373].

Активна вчена і викладацько-просвітительська діяльність Алкуїна сприяла тому, що від 793 року двір Карла Великого став не лише головним культурним осередком Франкської держави, а й інтелектуальним центром усієї Європи. Тут Алкуїн написав два своїх найвідоміших твори — „Про розум душі“ та „Діалектику“. Трактат „Про розум душі“ став першою західноєвропейською працею, присвяченою проблемам людської психології й останнім твором ученого. Алкуїна поховали в Турі в церкві святого Мартина. На плиті над його могилою зберігся напис: „Нині тут покояться одні залишки. Алкуїном я звався і мудрість любив. Нехай це пам'ятає той, хто читає молитви за мою душу“.

У західноєвропейському світі прийнято читати молитву Алкуїна тим, хто мріє здійснити наукову кар'єру. Ось її зміст: „Боже Всемогутній, коли у важкий і варварський час Ти покликав свого диякона Алкуїна, щоб він заново запалив світло знання, благаємо Тебе, просвіти наші душі, щоб серед сумніву та тривог нашого часу ми могли промовляти Твою вічну істину, через Господа нашого Ісуса Христа, Твого Сина, котрий живе з тобою і царствує в єдності з Духом Святим і нині, і повсякчас і на віки вічні. Amen“ [7, с. 33].

Таким чином, Каролінгське відродження завдяки поступовому впровадженню ірландської вченої традиції мало великий вплив на молоді варварські королівства. Вагомий внесок у західноєвропейську культуру Алкуїна Йоркського, авторитетність його підручників і схоластичного методу пізнання не викликають сумнівів. В Імперії франків відродження тривало до кінця правління Людовика Благочестивого. 841 року сини короля почали між собою братовбивчу війну. Вирішальна битва, що відбулася біля населеного пункту Фонтанете, прискорила кінець єдності імперії Каролінгів, а разом з нею зупинила тимчасове піднесення духовного життя країни.

Ця проблема багатогранна, вона не вичерпується існуючими на сьогоднішній день працями і має перспективи для майбутніх досліджень.

Список використаної літератури

1. Безрогов В.Г. Педагогика Средневековья / В.Г.Безрогов // Антология педагогической мысли христианского Средневековья. — М.: Евразия, 1994. — Т. 1. — С. 11–28.
2. Бессмертный Ю.Л. Об изучении массовых социально-культурных представлений Каролингского времени / Ю.Л.Бессмертный // Культура и искусство западноевропейского средневековья. — М.: Искусство, 1989. — С. 49-81.
3. Гаспаров М.Л. Поэзия риторического века / Михаил Леонович Гаспаров // Поздняя латинская поэзия. — М.: Худ. лит., 1988. — С. 5-34.
4. Ducett E. Sh. The Gateway to the Middle Ages / E.Sh. Ducett. — N.Y.: Macmillan, 1973. — 199 p.
5. Klamberg E. Medieval monasticism: Forms of religious life in Western Europe Middle Ages / E. Klamberg. — N.Y.: Longmans, 1985. — 260 p.
6. Пиков Г.Г. Реновационная педагогика Каролингского Возрождения и педагогические идеи Алкуина / Геннадий Геннадиевич Пиков // История и социология культуры. — Вып. 1. История и социология образования. — Новосибирск: НГУ, 2000. — С. 32-81.
7. Сильвестров В.В. Проблемы преемственности в философской культуре (античность — средневековье и новое время) / В.В.Сильвестров // Философия и история культуры. — М.: Наука, 1985. — С. 25-42.
8. Уколова В.И. Античное наследие и культура раннего средневековья (конец V — начало VI века) / Виктория Ивановна Уколова. — М.: Наука, 1989. — 381 с.
9. Харитонов Л.А. Алкуин / Л.А.Харитонов. — М.: Евразия, 2006. — С. 354-461.

И.В. Цебрій

**РОЛЬ АЛКУИНА ВО ВНЕДРЕНИИ ИРЛАНДСКОЙ
УЧЕНОЙ ТРАДИЦИИ В ДУХОВНУЮ ЖИЗНЬ
ИМПЕРИИ КАРЛА ВЕЛИКОГО**

Статья знакомит с этапами внедрения ирландской ученой традиции в духовную жизнь Империи франков и личным вкладом Алкуина Йоркского в распространение светского и сакрального знания.

Ключевые слова: *ирландская ученая традиция, светское и сакральное знание, реновационное направление в культуре, каролингская академия.*

I.V. Tsebrij

**THE ROLE OF ALCUIN OF YORK IN THE IMPLEMENTATION OF THE
IRISH ACADEMIC TRADITION IN THE SPIRITUALITY OF
CHARLEMAGNE'S EMPIRE**

The article presents the stages of implementation of the Irish Academic tradition in the spiritual life of the Frankish Empire and Alcuin's personal contribution to the spread of secular and sacred knowledge.

Keywords: *Irish Academic education, secular and sacred knowledge, renovative trend in culture, Carolingian Academy.*

Надійшла до редакції 21 вересня 2011 року